Норуот күүһэ — көмүөл күүһэ!

ЭНГСИЭЛИ

• Нам улууһун хаһыата • 1935 сыл алтынньы 5 күнүгэр төрүттэммитэ •

2000 с.
Атырдьах ыйын
1
күнэ
оптуорунньук
№ 86 (8776)

ТЫА СИРИГЭР - БОСХО ГААҺЫ

От ыйын 29 күнүгэр СР президенэ М.Е. Николаев уонна кинини арыаллааччылар СР правительствотын председателин I солбуйааччы И.Н. Долинин, тыа хаһаайыстыбатын министра Е.А. Борисов, СР правительствотын управлениетын начальнига Н.Н. Никаноров, СР президенин уонна правительствотын администрациятын салайааччытын солбуйааччы И.И. Горохов, «Туймаада» ФАПК президенэ Д.А. Ноттосов, үп министерствотын тыа сирин сайдыытыгар киинин начальнига Л.И. Аммосова, «Холбос» респотребсоюз бырабылыанньатын председателин I солбуйааччы Ф.П. Петров, тыа хаһаайыстыбатын министрин солбуйааччы А.П. Самсонов биһиги улууспутугар дьон-сэргэ олоҕун, дьиэ-кэргэн экономиката сайдыытын о.д.а. үлэлэри кытта билсистилэр. Кинилэри улуус баһылыгын э.т. А.Н. Ядреев көрүстэ.

Хамаҕатта тыа сиринээҕи культуратын дьиэтигэр нэһилиэк общественноһын бэрэстэбиитэллэрэ, улуус дьаһалтатын управленияларын, отделларын эппиэттээх үлэһиттэрэ, нэһилиэктэр дьаһалталарын баһылыктара, дьаһалталар специалистара, тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын оҥорор уонна переработкалыыр хаһаайыстыбалар, тэрилтэлэр салайааччылара кыттыылаах киэҥ ыҥырыылаах мунньах ыытылынна.

Сүбэ мунньаҕы А.Н. Ядреев кылгас киирии тылынан аста. Кини I Хомустаахха Николаевтар, Партизаҥҥа Скрябиннар дьиэ кэргэттэрин олохторун кытта билсибиттэрин, ол туһунан кэлэр нэдиэлэҕэ кэпсэтии ыытыллан туһаанаах быһаарыы ылыллыахтаах. Александр Николаевич итинтэн салгыы улууска оттоохун хаамыытын, төһө сүөһү, сылгы, сибиинньэ , дьиэ көтөрө иитиллэрин, төһө иэҥҥэ бурдук ыһыллыбытын хортуоппуй, хаппыыста , оҕуруот аһа олордуллубутун информациялаата. Улууска улусПО, «Үрүҥ Ас» ТХПК, М. Аммосов аатынан ТХПК соҕотуопкалааһынынан дьарыктаналларын, төһө үүт ыаммытын уонна туттарыллыбытын , атыыламмытын иһитиннэрдэ. Дьиэкэргэн экономикатын программатынан улууска 20 мөл. солк. суммалаах кредит кэлэн түҥэтиллибитин эттэ.

И.Н. Долинин СР правительствота 1998 с. бас билии бары форматын өйүүрүн, баһынай хаһаайыстыбаларыгар туһаанаах дьаһаллар ылыныллыбыттарын, итини тэҥэ биирдиилээн кэтэх хаһаайыстыбаларга көмөлөр оҥоһуллубуттарын, ону быһаарар инниттэн икки боппуруос чуолкайдаммытын, бастакытынан, аграрнай секторы үбүлээһин улааппытын, иккиһинэн, тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанааччылары чэпчэтиилээх кредитинэн хааччыйыы тэриллибитин иһитинэрдэ.

Президент уонна правительство тыа хаһаайыстыбатын экономикатын сайыннарыыга таһаарбыт ыйаахтара төһө да туолбаттар, инники диэки хардыы баара көстөр. Ол курдук, ааспыт сылы кытта тэҥнээтэххэ валовай бородууксуйа 7,1% үрдээтэ. Сүөһү, сылгы, сибиинньэ, дьиэ көтөрүн ахсааннара элбээтэ.

Соторутааҕыта Лена өрүс хочоннааны бэйэбит үлэлээн-хамсаан салгыы сайыннарарбыт наада.

Иккиһинэн, соҕотуопкалааһын үлэтэ. Ити үлэни «Холбос» респотребсоюз иһинэн ыытыы көрүллүбүтэ. Тыа хаһаайыстыбатын министерствота соҕотуопкалааһынынан эмиэ дьарыктаныаҕа. Биһиги соҕотуопка үбүн улуустар улусПО-ларыгар ыыттыбыт. Ити тэрилтэлэр переработкалыыр оборудованиелара суох буолан, ас бородуукталарын толору кыайан оҥорботтор. Тыа хаһаайыстыбатын переработкалыыр тэрилтэлэрэ харчынан көмөнү ылбатахтара. Манна улуустар дьаһалталара ити икки тэрилтэни күүстэрин холбоон үлэни тэрийэлларэ наада.

Үсүһүнэн, 1,5-2 ый анараа өттүгэр республика хаһыаттарыгар кэлин сүүс сылга республика рекордара бэчээттэммиттэрэ. Президент быһаарыытынан оҥорон таһаарыыга саҥа рекордар иһин граннар анаммыттара. Бүгүн саҥа рекорду олохтообуттар 1 мөл. солк. ылыахтара. Сотору кэминэн саҥа рекорд олохтоммутун бигэргэтиигэ балаһыанньа тахсыаҕа. Ити дьаһал тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын үксэтиигэ көҕүлээһининэн буолуоҕа.

Республикаҕа ыытыллар «Сиэмэ - 2000-2005 сс.» программаны улууска билиҥҥэттэн саҕалыахха. Күһүҥҥү хомуур үлэтигэр аналлаах 6 комбайн Өлүөхүмэҕэ кэллэ. Онон «Соттуус» баһынай хаһаайыстыбата маҥнайгы усунуоһун киллэрдэҕинэ саҥа комбайыннаныа. Бурдук үрдүк үүнүүтүн ылар инниттэн улууска сири оҥоруу технологиятын, бурдугу үүннэрии культуратын үрдэтиигэ сыралаһан үлэлиэххэ. Бүгүн республика 34 тыһ. гектардаах баһыналаах (Нам улууһугар 2300 гект. баһына ыһыллыбыт). Республикаҕа 7,5 тыһ. гект. сэлиэһинэй сиэмэтэ ыһылынна. Итинтэн ылыллар сиэмэни саҥа кэлиэхтээх 10 мельница тардыаҕа. Ити мельницалар оҥорумтуоларын биһиги бэйэбит сиэмэбитинэн 10 эрэ %-нын хааччыйабыт. Биһиги республикабыт бурдугу ыһыыга баай опыттаах. 1938 с. 106000 гект. баһына баара. Баһыналар киэҥнэригэр Дальнай Востокка 1-кы миэстэни ылбыппыт. Ити биһиги бурдугу үүннэриини сайыннарар кыахтаахпытын кэрэһэлиир. Итилэр тустарынан Иван Николаевич иһитиннэрдэ.

Тыа хаһаайыстыбатын министрэ Е.А. Борисов мунньах кыттыылаахтарын болҕомтолорун инники соруктарга тарта. Кини республикаҕа оттоохуҥҥа балаһыанньа куһаҕана суоҕун, Нам улууһа былырыыҥҥы туһааннаах кэмнээҕэр икки төгүл элбэҕи оттоон, республика үрдүнэн бэлэмнэммит от уон гыммыт биирин кэбиспитин, ити кэлэр кыстыкка сүөһүнү аһатыыга, бородууксуйаны ылыыга тирэх буолуохтааҕын эттэ.

Республикаҕа М.Е. Николаев сири кытта үлэни политика быһыытынан туруорда. Сири кытта үлэ боппуруостарыгар намнары кытта балай да үлэ ыытыллыбыт эрээри, ордук баһыналартан ылыллар сүөһү аһылыгын үүннэриигэ Нам улууһугар хамсаахын тахсыбата. Күһүҥҥү хомууру атырдьах ыйын 18 күнүттэн дьэһимиэнтэн саҕалаахын былааннанар. Күһүҥҥү хомуурга туттуллар уматык баар. Кылаабынайа төлөбүрүн кыайыахха.

Үлэбит хаачыстыбатын тупсарыы сорук быһыытынан турар. Билигин биһиги биир ынахтан 400 эрэ тахса кг. үүтү ыыбыт. Туттарар сүөһүбүт ыйаахына уруккуттан кыра. Үлэ хаачыстыбатын тупсарыыга таһыттан киирэр үп наадата суох. Онон бородууксуйаны уонна дохуоту үрдэтиигэ сүрүн резервэбыт хаачыстыбаны тупсарыы.

Соҕотуопка үлэтэ хаалан иһэр. Баар бородууксуйаны кыайан батарбаппыт. Батарар схема оҥоһулла илик. Быйыл бородууксуйаны элбэтиигэ уонна батарыыга үрдэтиллибит сорук турда. Ол курдук племенной 5 тыһ. убаһаны, 3 тыһ. ыччат сүөһүнү атыылаахын кэлэр өттүгэр тирэх буолуоҕа.

Реформа сылларынааҕы үлэбитин анаализтаан, сыыһабытын-халтыбытын быһааран, саҥа концепцияны оҥорор сорудахтаах үлэ саҕаланна.

Нэһилиэнньэ, хаһаайыстыбалар араас хайысхаларынан кооперацияҕа киирэн, сүрүн туһаайыыларга кыттыһан үлэлээһин схемата тутуһуллуохтаах.

Иккиһинэн государственнай уонна муниципальнай бас билиилэри сүрүн средстволар истэригэр сири туһаныыга арендалааһын симнэ бытааран 4 тыһ. тн. үүт тутуллубутун, 87 тонна арыы оҥоһуллубутун, итини таһынан миэстэтигэр үрүҥ ас атыыламмытын бэлиэтээтэ. «Холбос» системата тыа хаһаайыстыбатын тэрилтэрин кытта бииргэ үлэлиэхтээхтэрин, быйылгы сылга 2000 тн. эти соҕотуопкалыыр былааннаахтарыттан 370 тн. туппуттарын, 146 тн. хортуопуйу, 49 тыһ. сымыыты соҕотуопкалаабыттарын иһитиннэрдэ. Иннникитин күндү түүлээҕи тутуу үлэтэ ыытыллыахтаҕын, сир быйаҥын соҕотуопкалааһыҥҥа сорудах ылбыттарын, онно балык, отон, луук, эмтээх оттор о.д.а. киирэллэрин эттэ. Быйыл саас 5 тн. луук соҕотуопкаламмытын, 200 тн. отону тутар былааннаахтарыттан 34 тн. хомуйбуттарын, 300 тыһ. солк. суммалаах эмтээх оттору переработкалаан, упаковкалаан аптекаҕа туттарар былааннаахтарын кэпсээтэ.

А.И. Корнилов, улусПО сэбиэтин председателэ.

Алексей Иванович 2000 с. соҕотуопкаҕа сыл аҥарыгар 4,5 мөл. солк. суммалаах кредит кэлбитин, онтон 900 тыһ. солк. кыайан туттуллубатаҕын, 185 тн. үүт, 7,5 тн. эт, 5,5 тн. балык соҕотуопкаламмыттарын иһитиннэрдэ.

(Бүтүүтүн 2-с стр. көр)

ТЫА СИРИГЭР — БОСХО ГАҺЫ

(Иннин 1-с стр. көр)

Улуустааҕы аптеканы кытта дуогабардаһан 110 тыһ. солк. суммалаах эмтээх оту бэлэмнээһингэ үлэ барар. Үүтү улуус 7 нэһилиэктэрэ туттараллар. Салбаҥ, Көбөкөн, Модут нэһилиэктэрэ үчүгэйдик үлэлииллэр. Салбаҥнар 60 тахса тонна үүтү соҕотуопкалаатылар. Бу үүттэн 7,5 тонна арыы астанна. 1 кг. арыы сыаната 65 солк. тэҥнэстэ.

Тэрээһин үлэлэригэр алдьастар таһаарылыннылар. Холобура, кэлиэхтээх үбү кэтэһэн соҕотуопка үлэтэ хойутаан саҕаламмыта. Итини бэйэҕэ баар оборотнай уптэн соҕотуопкалааһын үлэтин эрдэ ыыппыт буоллар, тэтим түргэтиэх эбит.

Дьиэ-кэргэн экономикатын сайыннарыы - саҥа хайысха. Бүгүн сорох нэһилиэктэргэ дьиэ-кэргэн биригээдэлэрин түмэн, оҕуруот аһын тутуу ыытыллар. Никольскай элбэх оҕолоох дьиэ-кэргэттэригэр 15 сибиинньэ бэриллибит. Кэлэр өттүгэр ити үлэни күүһүрдэр соруктаахтар. Алексей Иванович итилэр тустарынан иһитиннэриитигэр бэлиэтээтэ.

А.А. Кузьмин, «Кэскил» баанынай хаһаайыстыбатын баһылыга.

«Дьиэ-кэргэн экономикатын сайыннарыы» хамсаһыны нэһилиэнньэ өйүүрүн, бу политика соругун сиппитин, аны иккис этап саҕаланыахтаҕын эттэ.

Дьон оҥорбут бородууксуйатын толору хомуйан, буорту оҥорбокко харайан, төлөбүрүн аахсан, үлэни салгыы ыытар наадатын, билигин переработкаҕа, соҕотуопкаҕа үлэбит мөлтөҕүн, ити үлэни төрдүттэн тупсарары сүбэлээтэ.

П.Е. Тарскай, II Хомустаах нэһилиэгин баһылыга, Е.Н. Собакин, Хатырык нэһилиэгин баһылыга, Л.А. Чермошенцева, «Восход» чаһынай хаһаайыстыба чилиэнэ, II Хомустаахха саҥа оскуола, Хатырыкка водопроводы тутууларын үбүлээһини, Хамаҕаттаҕа «Үрүҥ Ас» ТХПК биирдиилээн дьонтон туппут үүтүгэр төлөбүрүн аахсыбатын, олохтоох оскуола эргэрбитинэн саҥаны тутары туруорустулар.

М.Е. Николаев, СР президенэ.

- Эһигини кытта сүбэлэһэр сыалым биир - биһиги реформа иккис этабын ханнык хайысханан сайыннарабыт диэн. Маҥнайгы этап 10 сыл барда. Ол эрээри үгүс дьоҥҥо туһаны аҕалбата. Кэлэр өттүгэр ааспыт алдьастары хатылаабакка иннибит диэки барыахтаахпыт.

Мин санаабар тыа сиригэр биһиги реформабыт үс хайысханан ыытылыннна. Өрүү киһи туһугар диэн этэбит буолан баран, наар сүөһү төбөтүн аҕабыт. Биһиги сүөһү туһугар олорбоппут ээ.

Саха сирин бары өттүгэр дьиэ-кэргэн экономикатын сайыннарыыга туһаайыллыбыт дьаһаллары норуот сөбүлүүр, ону өйүүр. Онон ити хайысха кэлэр өттүгэр реформабыт иккис кэрдиис кэмигэр өссө сайдара наада.

Иккис хайысханан буолуох тустаах эмиэ киһи туһугар анаммыт арендная подряд. Арендная подряд республика үрдүнэн сайдыыны кыайан ылбата. Государство баайа-дуола ыһыллар. Ол оннугар дьиэ-кэргэҥнэ арендаҕа бэриллиэхтээх этэ.

Үсүһүнэн, кооперация. Кооперация араас формата туһаныллара наада. Бүгүҥҥү туругунан кооперация «Холбос» эрэ систематыгар баар. Ол даҕаны, атыы-эргиэн тэрилтэлэригэр эрэ кубулуйбута ыраатта. Тыа сиригэр үп-ас тиийбэтинэн сибээстээн кредитнэй кооперативтары тэриниэххэ наада. Манна Хатырык нэһилиэгин дьаһалтатын баһылыга Е.Н. Собакин саамай сөпкө эттэ. Кредиккэ бэриллибит харчы хомуллан үп министерствотыгар биир котелга киирэр. Онтон эмиэ кредиккэ барар. Кредиты төннөрбүт киһи ночоттоох курдук буолар. Онтон төннүннэрбэтэхтэр барыстаналлар. Итини кэлэр өттүгэр булгуччу быһааран, кредитнэй кооперативтарга киирэн, төлөөбүт нэһилиэккэ үп төннүүтэ хааччыллыахтаах.

Биһиги бэйэни бэйэ салайыныыга киириини хойутаттыбыт. Ити норуот былаһыгар киирии буолуохтаах этэ. Хомойуох иһин кэлин сылларга биһиги норуокка былааһы кыайан биэрбэтибит.

Төһө даҕаны өй-санаа уларыйда диэтэрбит, ити уларыйыы бытаанныык киирэр. Билиҥҥэ диэри биһиэхэ быһааран кулуҥ, тутуҥ, оҥоруҥ, аҕалыҥ диэччилэр элбэхтэр. Мин бу ый бүтүүтүгэр РФ президенин кытта икки төгүл көрсүһэн балаччы уһуннук кэпсэттибит. Интэриэстээх боппуруостарбытын кини уонна биһиги хайдах көрөрбүтүн быһаарыстыбыт. Аҕыйах хонуктаҕыта федерация советыгар налоговай кодекс бигэргэтилиннэ. Онон налоговай система кииннээһиҥҥэ барда, бырааба балачча сарбылынна. Ити биһигини дьиксиннэрэр. Ол гынан баран Россия үрдүнэн государственнай интэриэһи ылан көрөр буоллахха, биллэн турар интэриэһи бөҕөргөтүүгэ үлэлиэҕэ.

Эһиги улуускутугар ыал хайдах олорорун көрдөхө, татымнык олороллор. Аҕыйах МТЗ, ЛТЗ тракторлаах олороммут үлэ оҥорумтуотун күннэри-түүннэри үлэлээн үрдэтэбит. Билигин үгүс бырааһыныыктарбытын, өрөбүллэрбитин, отпускабытын эптэххэ хас биирдии үлэһит сыл аҥарын кэригэ сыныьанар. Урукку кэмҥэ уопсай бас билиигэ биирдиилээн дьон кыһаллан үлэлээбэт буолаллара. Билигин ким тугу оҥорбута бэйэтин гиэнэ. Ол эрээри үлэҕэ интэриэс үрдээбэт.

Эһиги улуускутугар кэлин сылларга аҕыйаҕа суох оҥоһулунна. Асфальт суол тутуута, гаастаахын курдук уонунан сылларга туруорсубут үлэлэргит олоххо киирдилэр. Ити дьон үлэтэ сэргииригэр, байылыат буоларыгар тиэрдиэх тустаах этэ. Мин бэҕэһээ «Тыа сиригэр олорор дьоҥҥо атырдьах ыйын 1 күнүттэн гааһы босхо биэрэргэ» диэн ыйаахха илии баттаатым. Ити дириҥ ис хоһоонноох. Саха киһитэ бэйэтин сириттэн хосторор баайтан туһаныыта буолуохтаах. Босхо бэриллибит гааһы производствоҕа киэҥник туһаныахха. Тыа сирин олохтоохторо сири, техниканы, оборудованиены государствоттан арендаҕа ылан үлэлиилларэ наада. Нэһилиэктэргэ кредити биэрии барыстаах. Ону кэмигэр төлүөххэ. Оччоҕуна атын кредити ыларгытыгар гарантия буолуоҕа. Страховой кооперативтары тэрийэн улахан тутуулары, сүөһүнү, сылгыны страховкалыахха. Итини таһынан тутуу кооперациятын тэринэр наада.

Бөһүөлэктэри тупсарыыга государственнай политика быһыытынан үлэни ыытыахпыт. Дьон олорор бөһүөлэктэрэ ис-тас көстүүлэрин тупсарыыга болҕомто ууруллуо. Тупсарыы үлэлэрэ киин Нам курдук улуустартан саҕаланаллара наада. Тыйыс айылҕалаах Саха сирин усулуобуйатыгар аҕыйах ахсааннаах кыра норуот чөл олоҕу тутууга кыһамныытын түмэр. Ыччаты эт-хаан, өй-санаа өттүнэн сайыннаран, нэһилиэнньэ үгүс өттө үрдүк үөрэхтээх буоларын ситиһиэхтээхпит. Улуустар кииннэригэр кыһыннары үлэлиир бассейнары тутуохха. Ити олус уустуга суох, ылыныахха эрэ наада. Биһиги бэйэбитин бэйэбит саланыахтаахпыт. Чөл олоҕу кытта сэргэ доруобуйа харыстабылын сайыннарыахтаахпыт. Республикабыт Россияҕа бастаан телемедицинаҕа киирдэ. Ити Дьокуускай куораккa олохтонно, салгыы улуустар кииннэригэр тиийиэхтээх. Кэлин икки сылга республика бары орто оскуолаларын компьютерга, үс сылынан интернеткэ киллэриэхтээхпит. Интернет хас биирдии ыал дьиэтигэр баар буолуохтаах.

Эҥсиэли хочотун олохтоохторо бары да үлэһит дьоҥҥут, бары күүспүтүн түмнэхпитинэ сайдар кыахтаныахпыт.

Нэһилиэнньэ олоҕун-дьаһаҕын тупсарыыга соҕотуопка үлэтэ улахан оруоллаах. Биһиги соҕотуопка үлэтигэр «Холбоһу» билинэбит. Улууска баар атын соҕотуопкалыыр тэрилтэлэр «Холбоһу» кытта кооперациялаһан үлэлиилларэ наада. Олохтоох тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын оҥорооччулар бородууксуйаларын туттарыыга эрэллээх буолуохтаахтар. Кинилэр оҥорбут бородууксуйаларын «Холбос» системата соҕотуопкалыаҕа. Бородууктаны туттарбыттар төлөбүрүн тута аахсыахтара. Соҕотуопкаҕа 2001 сылга 400 мөл. солк. көрүлүннэ. Нам сирин дьоно дьоллоох-соргулаах буолуҥ.

В. СЫРОМЯТНИКОВ
бэлэмнээтэ.

Нэһилиэнньэ переписиһин ыытыы историята

Нэһилиэнньэ ахсаанын учуоттааһын наадата былыргы үйэлэртэн биллэр. Ол курдук Египеккэ, Вавилоҥҥа, Грециякаа, Римҥэ уонна да атын дойдуларга нэһилиэнньэ ахсаанын учуоттааһыҥҥа бастакы холонуулар бааллара биллэр. Ол гынан баран бу учуоттар сүрдээх боростуойдук уонна нэһилиэнньэ сорох эрэ араҥатын хабаллара. Ыытыллар учуоттарга дьахталлар, оҕолор уонна кулуттар хабыллыбат этилэр. Маннык учуоттар аҥардас нолуок төлүүр уонна армияҕа барыан сөптөөх нэһилиэнньэ араҥатын билэр эрэ иниттэн оҥоһуллар буолан ыытыллар учуотунан дьахталлар, оҕолор уонна кулуттар хабыллыбат этилэр.

XVIII үйэ ортотуттан нэһилиэнньэни үөрэтиигэ интэриэс улаатар уонна нэһилиэнньэ учуотун сорох европейскай дойдуларга, Азияҕа, Америкаҕа ыытар буолан бараллар. Бу учуоттар толорута суох буолаллара уонна кэмиттэн кэмигэр ыытыллыбат этилэр.

Аан бастакынан нэһилиэнньэни барытын хабан туран уонна бастайаннай ыытар бириэмэлэрдээх переписи АХIII (1790 сылтан), Швеция, Финляндия (1800 сылтан), Англия, Дания, Норвегия, Франция (1801 сылтан) оҥорор буолбуттара. Бу ыытыллар переписи программалара өр кэмҥэ дылы ситэтэ суох этилэр. Перепись ыытыытын программата научнай төрүккэ олоҕуран, ханнык баҕарар дойдуга биир ирдэбиллээх буолара XIX үйэ ортотуттан саҕаланан сайдан барбыта.

Перепись бэйэтин историятын үс этапка араарыахха сөп. Ол курдук бастакы этапка (XVIII үйэ уонна XIX бастакы аҥара)переписи тэрийэн ыытыы төрүттэрэ ууруллуттара. Бу бириэмэлэргэ АХIII уонна Англия переписи хас 10 сыл буола-буола, Франция уонна Швеция хас 5 сыл буола-буола ыыталлара.

Иккис этапка (XIX үйэ иккис аҥара уонна XX үйэ бастакы анара) нэһилиэнньэ переписиҥэ Европа, Америка бары дойдуларыгар барытыгар уонна Азия, Африка сорох дойдуларыгар ыытыллаллар. Бу бириэмэҕэ переписи ыытыыга саҥа методикалар, инструментарийдар, саҥа ирдэбиллэр киирбиттэрэ: грамотность, үөрэх таһыма, миграция, төрөөһүн, өлүү; нэһилиэнньэ социальнай-экономическай характеристикалара: дьарыга, үлэлиир сирэ уонна да атын көрдөрүүлэр эбии киирбиттэрэ. Перепискэ анабыл бланка уонна инструкция баар буолбута.

Үһүс этап XX үйэ ортотуттан нэһилиэнньэ туһунан информациякаа наадыйыы улаппытынан саҕаламмыта. Билиҥҥи бириэмэҕэ нэһилиэнньэ переписиһинэн бары дойдулар бары хабылыннылар.

Россияҕа переписи ыытыы бэйэтэ эмиэ баай историялаах.

XIV үйэҕэ сир нолуога киирбитинэн сибээстээн нэһилиэнньэ сирин учуоттааһын ыытыллыбыта. XVII үйэҕэ атыы-эргиэн уонна ремесло сайдыытын түмүгэр нолуок ылыыта хаһаайыстыбанан барар буолбутун түмүгэр, аны хаһаайыстыба ахсаанын переписиҥэ ыытыллар буолбута.

1718 сылтан Петр I ыйаатынан биирдии дуһанан переписи ыытыы төрдө ууруллубута. Нэһилиэнньэҕэ бастаан дуһанан переписи ыытыы ревизия диэн ааттанар этэ. Маннык дуһанан ревизияны ыытыы балтараа үйэ салҕанан барбыта. Ол курдук 1719-1858 сыллар усталарыгар барыта 10 маннык ревизия ыытыллыбыта .

Россия нэһилиэнньэтин барытын хабар бастакы перепись 1897 сылга буолбута. Бу саҥардыллыбыт программалаах переписи ыытыыга улахан өнөҥ нуучча биллэр геграба уонна статистига П.П. Семенов-Тянь-Шаньскай оҥорбута. Бу перепись бырайыага 1870 сыллаахха Бүтүн Россияааҕы статистиктар съезтэригэр, 1872 сыллаахха VIII Дойдулар икки ардыларынаааҕы статистическай конгресс сессиятыгар дьүүллэһиллибитэ, уонна 1885 сыллаахха Николай II бигэргэтиллибитэ.

Бу ыытыллыбыт перепись 1887 сыл олунньу 9 күнүн сарсыардатыттан саҕаламмыта. Төлөбүрдээх анал счетчиктартан ураты өссө босхо үлэлиир дьон кытта ылыллан үлэлээбиттэрэ. Бу дьоҥҥо анабыл «За труды по первой Всеобщей переписи населения 1897 г.» диэн мэтээл олохтоммута. Бу перепись единицатынан эмиэ хаһаайыстыба этэ уонна киниэхэ 14 пууннаах переписной илиис толоруллубута. Бу перепись түмүгүнэн аан бастаан нэһилиэнньэ туһунан арыый да толору информация ылыллыбыта.

Онтон 1915 сыллаахха былааннаммыт перепись сэрии саҕаламмытынан кыайан ыытыллыбатаҕа.

1920 сыллаахха перепись гражданскай сэрии буола турар уустук бириэмэтигэр нэһилиэнньэ түөрт гыммыттан үһүгэр эрэ барара ситиһиллибитэ. Онтон 1923 сыллаахха куорат эрэ нэһилиэнньэтэ хабыллан перепись барбыта.

Бастакы Бүтүн Союзтааҕы перепись 1926 сыл ахсынньы 17 күнүгэр ыытыллыбыта. Бу перепись матырыйааллара, методологиятын уонна түмүктэрин оҥоруута билиҥҥи бириэмэҕэ диэри статистика историятыгар холобурга сылдьаллар.

Иккис Бүтүн Союзтааҕы перепись 1937 сыллаахха ыытыллыбыта. Бу ыытыллыбыт перепись ситэтэ суоҕунан ааҕыллыбыта уонна кини түмүктэрэ киэҥ араҥаҕа тарҕатыллыбатахтара. Кэнники1990 сыллаахха эрэ бэчээккэ тахсыбыта.

1939 сыллаахха ыытыллыбыт перепись аан бастаан нэһилиэнньэ бастайаннай эрэ буолбакка ыытыллыбыт перепись бириэмэтигэр баар дьоҥҥо кытта барбыта. Манна 1937 сыллаах перепискэ таһаарыллыбыт алдьастар учуоттанан эбии мероприятиелар киллэриллэн ыытыллыбыта.

1959 с. (тохсунньу 15 күнүнээҕи туругунан), 1970 с. (тохсунньу 15 күнүнээҕи туругунан) , 1979 с. (тохсунньу 17 күнүнээҕи туругунан) барбыт перепистэр нэһилиэнньэ учуотун ыытыы практикатын сайыннаран саҥаттан саҥа формалаах переписной илиистэри оҥорон, аҕар-суоттуур техникалар перепись матырыйаалларын ырытан анализ оҥоруурга киллэриллибиттэрэ.

Кэнники перепись 1989 сыллаахха тохсунньу 12 күнүнээҕи туругунан ыытыллыбыта. Урукку ыытыллыбыт перепистортэн уратытынан перепись информацията ЭВМҥа киллэриллэн оноһуллубута. Бу перепискэ дьиэ усулуобуйатын, төрөөбүт сир, бастакынан киллэриллибит дьиэ кэргэн чилиэнигэр атын дьиэ кэргэн сыһыана (кэргэнэ, балта, оҕото, ийэтэ уо.д.а.)уонна да атын боппуруостар саҥардыллан киллэриллибиттэрэ.

Билиҥҥи ыытыллар Бүтүн Россияааҕы перепись 1999 сылга ыытыллыахтаах этэ. Ол гынан баран дойдуга уустук финансовай-экономическай балаһыанньанан сибээстээн 2002 сыл алтыннны ыйыгар көһөрүллүбүтэ.

Бу перепись тэрийэр-методологическай балаһыанньата Аҕа дойду уонна тас дойдулар опыттарыгар, ХНТ статистическай комиссиятын рекомендацияларыгар олоҕуран оноһуллубута уонна эмиэ саҥа балаһыанньалардаах буолуоҕа. Олортон саамай сүрүннэрэ:

- бу перепискэ аҥардас бастайаннай эрэ нэһилиэнньэ ахсаана учуоттаныа. Онон финансовай өттүнэн барыстаах буолара ситиһиллиэҕэ;

- кылгатыллыбыт программанан Россия территориятыгар быстах кэмҥэ кэлэ сылдьар дьон туспа учуоту барыахтара. Бу учуот перепись бириэмэтигэр нэһилиэнньэ уопсай ахсаанын уонна нелегальнай барыыны-кэлиини сыаналыырга кыах биэриэҕэ;

- биирдии переписчик ноҕорууската аччатыллара былааннанар. Бу быһаарыы билиҥҥи бириэмэҕэ элбэх ыал дистанционнай замоктаах уонна кодтаах дьиэлэрдээхтэрэ, уонна сорох дьон перепистортэн аккаастанар буолалларыттан счетчик элбэх бириэмэтэ кинилэргэ барара күүтүллэриттэн таҕыста;

- переписной матырыйааллар түмүктэрин таһаарыыга сканирующай техника тутуллара күүтүллэр. Маннык техниканы туттуу информацияны эрэ суруйуу буолбакка переписной илиис хайдах толоруллубута кытта ылыллан, первичнэй переписной илиистэр элбэх миэстэни ылан хаһарайыллыылара суох буолуоҕа.

Бу ыытыллар перепискэ бэлэмнэнии үлэлэр саҕаламмыттарынан сибээстээн ыытыллар перепись улуус социальнай-экономическай сайдыытыгар, нэһилиэктэр уулуссаларын аата, дьиэлэр нүөмэрдэрэ чуолкайданан, салайар, өнөҥү оҥорор тэрилтэлэр үлэлэригэр-хамнастарыгар улахан көмөлөөх буоларын таба өйдөөн туран нэһилиэнньэ аадырыстары, дьиэлэр нүөмэрдэрин чуолкайдааһыҥҥа бэйэлэрин көмө кылааттарын киллэриэхтэрэ диэн эрэнэбит (уопсай дьиэҕэ олорор дьон квартираларын нүөмэрин бэйэлэрэ саайыналлара, чааһынай дьиэлээхтэр нэһилиэк дьаһалтатын кытта олорор уулуссаларын аатын, дьиэ нүөмэрдэрин чуолкайдааһаллара ирдэниллэр).

В. Мохначевская,
Саха республикатын статистикаҕа комитетын Намнаааҕы представителлэрин кыл.специалиһа

ИЭСКЭ ХАМ ЫЛЛАРАН

Дойдубут тоҕо Арҕааттан тутулуктанна.

Биһиги дойдубут хас биирдии олохтоохо, кыһыл оҕону киллэрэн туран, тас дойдулардааҕы кредитордарга 1030 доллар иэстээҕин билэҕит дуо. Обществобыт дойду үрдүнэн таҥнары сатыылаабыт улахан кутталы өссө да ситэри өйдүү илик. ВЦИОМ ыйытыылара туоһулуулларынан гражданнары туох-ханнык иннинэ сыана ыараахына, үлэтэ суох буолуу, экономика кризиһэ, хамнаһы биэриини уһатыы, холуобунай буруйу оҥоруулар элбээһиннэрэ долгутар... Бу дьиҥэр, финансовай хапкаанҥа хаптарыыбытын кытта тэҥнээтэххэ, иккис миэстэҕэ туруон сөп. Тас дойдуларга наһаа элбэх иэстээхпит.

Куһаҕана диэн баар: иэс харчыны государствобыт төлүүр кыаҕа суох. Биһиги бүгүн эрэ буолбакка, чугастааҕы уон сылга кредитордартан толору тутулуктаахпыт. Тыл-тылга киирсибэтэхпитинэ, дойдубут банкротунан биллэриллиэҕэ, ол содула ыар буолуоҕа. Биһиги кытаанах хааччахтааһыҥҥа түбэһиэхпит, кыраныысса таһыгар баар бас билиибититтэн матыахпыт (атын дойдулар экспертэрэ сыаналыылларынан 130 миллиард доллар) уонна аска-үөлгэ, тыа хаһаайыстыбаннай сырьеҕа, массыыналарга, оборудованиеҕа импортнай поставката суох хаалабыт (ити карточканы олохтоохуну киллэриинэн уонна экономика эстиитинэн куттуур).

Дойду тас эбэһээтэлистибэлэригэр быһыы-майгы Экономическай кулууп мунньаҕар сиһилии анализтанна. Экспертнэй институт дакылаатыгар государство иэһэ аан бастаан аһаҕастык этилиннэ — 1998 сыл бүтүүтүгэр 150,8 миллиард доллар. Маныаха ГКО-ОФЗ-ны тас дойдулартан бас билээччилэргэ булгуччу төлүөхтээхпит учуоттаммата (атырдьах ыйын 17 күнүгэр дылы кинилэр 16 миллиард доллардаах сыаналаах кумааҕылары атыыласпыттара) уонна региональнай былаастар иэстэрэ эмиэ учуоттаммата (5 — 10 миллиард). Ол эрээри балтараа сүүс миллиардаах федеральнай эбэһээтэлистибэ — олус улахан суумма. Бу долларга таһаардахха, (20,65 солкуобай курсунан) ВВП 65 бырыһыанын кэриҥэр тэҥнэһэр. Дойдубут хайдах Арҕааттан киһи сатаан санаабатын курдук тутулуктанна.

1985 сылга дылы урукку Советскай Союз тас иэһэ суоҕун кэриэтэ этэ (1 — 2 миллиард улахана суох суумма). ССРС-ка бурдугу, техниканы, потребительскай табаардары поставкалааһыҥҥа контрактар түһэрсиллибиттэрэ, итини биһиги дойдубут төлүүрэ эбэтэр кыраныысса таһыгар бэйэтин табаарын, сырьетун ыытара. Государство иэһэ былааска Михаил Горбачев кэлээтин кытта балысханнык улааппыта. Генеральнай секретарь дойдуга олох таһымын тосту тупсараргa , экономиканы модернизациялыырга быһаарыммыта. Алта сыл устата ССРС иэһэ астрономическай суумматаа — 90 миллиард долларга тиийбитэ.

Саҥа Россия салайааччылара урукку Советскай Союз эбэһээтэлистибэлэрин бэйэлэригэр ылыммыттара уонна кыраныысса таһыттан иэс ылыыны салҕаан ыыппыттара, төһө да кыра масштабтааҕын иһин. Алта сылга (1992-тэн 1997 сылы киллэрэн туран) Борис Ельцин сүүмэрдэбит правительстволара кыраныысса таһыттын 32,1 миллиард доллары иэс ылбыттара. Ааспыт сыл саҕаланыытыгар уопсай государственнай таска иэспит («горбачевскайы» учуоттаан туран) 123,5 миллиард этэ. Тохтуохха да сөп этэ. Государство кредиккэ ылбыт баараҕай суммата уоруллубута уонна кыраныысса таһыгар хачайдаммыта. Ол эрээри итини үтүктүү тэтимэ уҥарыахтааҕар, төттөрүтүн, улаатта. Чуолаан ааспыт сылга саамай модун (дойдуга кутталлаах) өрө ыстаныы бэлиэтэммитэ. Өскөтө Россия инники алта сылга 32,1 миллиард доллары иэс ылбыт буоллаҕына, сыччах 1998 сылга 27,3 миллиарды ылан, Россия биэрэр иэһэ икки төгүл кэрингэ үүннэ.

Экспертнэй институт дакылаатыгар этиллэринэн ити «ис иэскэ дефолту туората сатааһыҥҥа холонууттан, ол иһигэр рынокка евробонду иэс ылыыттан уонна ис иэс сорох чааһын тас иэскэ конвертациялааһыны кытта сибээстэхпит». Атыннык эттэххэ, государственнай финансовай пирамида сууллуута саҕаламмыта, ону хайдах эмит тирэбиллиргэ балысхан финансовай иньекция наада этэ.Маныаха урукку правительстволар сыыһалара-халтылара ордук чуолкайдык көстүбүттэрэ, кинилэр дефицитэ суох бюджеты ылыныыга дьаныспатахтара, дьиҥнээх сектор сайдыытын ситиспэтэхтэрэ, финансовай пирамиданы тэрийиигэ ордук чэпчэки (олус кутталлаах) суолунан барбыттара.

Бүгүн аан дойдутааҕы финансовай рыноктан средство ыларга ханнык да эрэмньи суох-.Оттон быйыл 16 миллиарды, сыччах иккис кварталга 4, 6 миллиарды төлүөхтээхпит. Тохсунньуга Киин баан кыһыл көмүс валюта саппааһыттан хайы-һахха 1 миллиард доллары биэрдэ. Хомойуох иһин, ити саппааспыт кэмчи. Олунньу 1 күнүгэр Киин баан уонна Үп министерствота баара-суоҕа 7 миллиард доллар валюталаахтара, 4,5 миллиардаах кыһыл көмүстээхтэрэ. Киин баан дойду салалтатын иннигэр саамай сөптөөх боппуруоһу туруорар: иккиттэн биирин талыахха — баан уруккутун курдук, таска иэһи төһө кыанарынан салгыы төлүүр эбэтэр солкуобай туруктаах буолуутун өйүүр. Ити икки дьыаланан бииргэ дьарыктанар кыах суох. Ханнык баҕарар түбэлтэҕэ саппааспыт уһун кэмнэ тиийиэ суоҕа, кыраныысса таһынааҕы кредитордары кытта тыл-тылга киирсибэтэхпитинэ уонна дойдуга валюта киириитэ саҕаламматаҕына.

Иэдээммит өссө баар, кылгас болдьохтоох быһаарыылар (бүгүн 4, сарсын 3 миллиарды көрдөһүү) дойдуну быыһаабаттар. 1999 сылтан 2010 сылы киллэрэн туран,сыл аайы 14 — 19 миллиард доллар (ГКО—ОФЗ учуоттаабакка туран) иэһи төлүөхтээхпит. Чугастааҕы 12 сылга 180 миллиард доллары. Уобарастаан эттэххэ, россияннар килиэпкэ уонна ууга көһүөхтээхтэр, гаһы, неби, маһы атыылаһынтан киирэр харчыны барытын кэриэтэ кыраныысса таһынааҕы кредитордарга биэриэхтээхпит. Бу дойду өлүүтүгэр тэҥнээх. Биллэн турар, маннык вариант хайдах да сатаммат.

Атын суол баар. Экспертнэй институт специалистара ааҕалларынан «экономика балачча үрдүк тэтимэ — сылга 4 — 5 бырыһыан үүнүүтэ ситиһилиннэҕинэ, Россия бэйэтин эбэһээтэлистибэлэрин толорор кыахха киириэ. Ааҕан көрүүнэн ити 6 — 7 сылы урутаабакка буолуон сөп, өскөтө биһиэхэ бэртээхэй улаарыйыылар таҕыстахтарына уонна ити кэм устата дойду иэһи хааччыйыыга сыл аайы 3 — 4 миллиард доллартан ордуга суоҕу ороскуоттуур буоллаҕына». (Оттон биһиги 14 — 19 миллиарды биэриэхтээхпит). Быыһанар суол баар дуо.

Кыраныысса таһынааҕы кредитордар харчыларын төттөрү ылалларын туһугар сыччах биир суол баар — таска иэһи төрдүттэн сүрүннүүр туһунан тыл-тылга киирсиэххэ. Биһиги быыһанар балаһыанньабыт суох, ол иһин маннытыы көрдөһүөх тустаахпыт: бастатан туран, урукку ССРС таска иэһин толору, 100 бырыһыан сотон кэбиһиэххэ, иккиһинэн, Россия таска иэһин сорҕотун төлөөһүнү 10 сылга сыҕарытыахха, 30 сылга толору төлүүргэ болдьохтоон. Оччоҕо экономика сэргэхсийиитэ саҕаланыан сөп.

Биллэрин курдук, иэһи сотуу адьас дьаданы дойдулар туһаларыгар эрэ практикаланар.Итинник государстволарга оннооҕор критерийдэр бааллар. Хомойуох иһин, элбэх көрдөрүүлэргэ ити критерийдэргэ чугаһаатыбыт. ВВП 50 бырыһыаныгар тэҥнээх таска иэс критическэйинэн ааҕыллар. 1998 сылга биһиги көрдөрүүбүт 64 бырыһыан, 1999 сылга билгэлээһин быһыытынан 85 бырыһыан буолуоҕа.Ол аата критическэй боруогу атыллаабыппыт ыраатта. Таска иэс экспорт кээмэйиттэн 2,75 сабырыйдаҕына наһааламмытынан ааҕыллар. Маныаха биһиги быйылгы көрдөрүүбүт 2-гэ ыкса чугаһыаҕа. Тиһэҕэр, үһүс критерий: таска иэһи төлөөһүҥҥэ уонна хааччыйыыга наадалаах суумма сыллааҕы экспорт 30 бырыһыанын ыллаҕына критическэй быһыынан-майгынан ааҕыллар. Маныаха биһиги көрдөрүүбүт быйыл 27 буолуоҕа. Атыннык эттэххэ, Россия адьас дьаданы дойдулар таһымнарыгар түҥкэлийдэ, тас иэскэ критическэй балаһыанньатынан. Ити кыраныысса таһынааҕы кредитордары кытта кэпсэтиигэ улаханнык мэһэйдиэн сөп.

Биллэн турар, биһиги бэйэбит элбэҕи оҥоруохтаахпыт. Холобура, дойдуттан капиталы таһаарыыны (сыл аайы 20 — 30 миллиард доллар «устар») бохсууга, коррупцияны уонна буруйу оҥоруулуу утары охсуһууга сорунуулаах кыһамныыны ууруохтаахпыт, көдьүүстээх промышленнай политиканы олоххо киллэриэхтээхпит. Ол эрээри таска иэс проблематын сүрүннээһинэ суох биһиги дойдубут инникитэ туман курдук.

Экспертнэй институт специалистара «ордук реалистичнай» сценарийы көрөллөр: «МВФ, Парижскай уонна Лондонскай кулууптар ханнык эмэ быһаарыыларыгар, иэс бары суумматыгар да буолбатын, суоттаныахха сөп. Оччоҕо төлөбүрдэр толору кээмэйинэн оҥоһуллуохтара суоҕа уонна дойдуга быстах дефолт куттала ыйанан туруоҕа. Итинник быһыы-майгы сыыла сылдьар, техническэй диэн ааттанар дефолтка тэҥнээх.Ол аата кини формальнайдык биллэриллибэт, ол эрээри сөбүлэһиини кытта сибээһэ суох сорох кредитордар судебнай искалары көбүтүөхтэрин сөп, кредити ылар кыах мэлийэр.дойду улам-улам изоляцияланар, ити российскай бизнескэ, ис экономикаҕа сабыдыаллыыр.Маннык тенденция былаастар политикаларыттан тутулуктаах».

Бу куһаҕана да, үчүгэйэ да суох сценарий. Арҕааҥнылар Россияны сылаас харахтарынан көрүөхтэрэ, событиелар ордук эрэмньилээх варианынан сайдыахтара диэн баҕарабыт. Бакаа биһиги инникибит дьиксиннэриилээх.

Виталий ГОЛОВАЧЕВ,
«Труд» политическай ырытааччыта.
Бэчээккэ А. ВАСИЛЬВ бэлэмнээтэ.

Сыыппара тылынан

РОССИЯҔА КИМ ТӨҺӨҥ БИЭРЭР ИЭСТЭЭҔИЙ

(мөлүйүөн солкуобай)

1. Урукку социалистическай дойдулар

Куба	327 793,98
Монголия	200 842,06
Вьетнам	186 816,79
Корея (КНДР)	111 653,62
Польша	27 188,06
Лаос	24 761,4
Албания	4 528,33
Югославия	4 040,9
Словакия	1 420,93
Чехия	14,32

2. Сайдан эрэр дойдулар

Сирия	242 346,26
Афганистан	174 468,34
Ирак	131 041,62
Йемен	126 831,18
Эфиопия	114 843,72
Алжир	66 576,78
Индия	62 122,55
Ливия	53 607,6
Египет	34 514,08
Мозамбик	34 013,17
Камбоджа	26 533,05
Ангола	20 764,04
Танзания	12 368,94
Мали	10 935,79
Гвинея	9 746,3
Сомали	9 693,33
Замбия	9 189,14
Конго	8 094,57
Никарагуа	6 260,62
Мадагаскар	4 555,73
Гвинея-Бисау	3 079
Пакистан	3 029,83
Марокко	1 206,95
Бенин	1 156,54
Нигерия	1 036,98
Тунис	725,31
Бурунди	371: 46
Кабо-Верде	254:18
Буркина-Фасо	130:53
Чад	80:21
Экваториальнай Гвинея	57:74
Сейшельскэй Арыылар	53:24
Судан	45:17
ЦАР	44:22
Бангладеш	25:86
Непал	24:59
Гренада	5:09
Иордания	3:61
Сенегал	3:04
Камерун	0:51

3. КГТ дойдулара

Украина	54 963.12
Казахстан	31 731
Узбекистан	9 917.12
Таджикиста	5 322.1
Грузия	3 219.53
Киргизия	2 859.58
Армения	1 767.7
Белоруссия	1 461.14
Молдавия	1 333.93
Приднестровье	531.16
ЫЛЫАХТААХ ИЭСПИТ	**2 172 204.88**

Доруобуйа баар – күндү баай

ЫАРЫЫТТАН ЭРДЭТТЭН ХАРЫСТАНЫАХХА

Олунньу ый 18 күнүгэр Нам улууһун санитарнай-противоэпидемическай комиссиятын мунньаҕа буолан ааста. Онно сыстыганнаах ыарыылар бары көрүҥнэригэр, венерическэй, лиистик ыарыылар уонна бу ыарыылары утары быһыыларга 1999 сылга үлэ түмүгэ уонна 2000 сылга үлэ былаана көрүлүннэ.

Ырытан көрдөххө ис ыарыытынан ыалдьыы 1998 сылы кытта тэҥнээтэххэ, 1999 сылга аччаабыт, ол курдук дизентерия 42%, ОКИ (острая кишечная инфекция) 83% аччаабыт, ол гынан баран уоскуйар кыахпыт суох. Ол курдук бу сылга киирэн баран аҥардас тохсунньу, олунньу ыйдарга дизентерия ыарыыта былырыыҥҥы сыллааҕы таһымын ааста.

Биһиги улууспут ис ыарыытыгар мөлтөх туруктаах, ол биричиинэтинэн иһэр уубут туруга мөлтөөө буолар. Санэпиднадзор сыл устата 888 уу бактериологическай анализын оҥорбут буоллаҕына 43% санитарнай ирдэбилгэ эппиэттээбэт, оттон химическэй анализ 4055 оҥоһуллубутуттан, 26% эппиэттээбэт. Аны туран аһылык хаачыстыбатын ылан көрөр буоллахха, 6010 араас бактериологическай анализ оҥоһуллубутуттан 16% санитарнай ирдэбилгэ эппиэттээбэт, химическэй анализ 1195 оҥоһуллубут буоллаҕына 6% эппиэттээбэт. Дьэ маннык мөлтөх хаачыстыбалаах ууттан да, астан да сутуллуохха сөп. Ол иһин сыстыганнаах ис ыарыытыттан харыстанар наадаттан оргуйбут уунан туттуохтаахпыт.

Олохтоох дьаһалталар өттүлэриттэн хас биирдии нэһилиэнньэлээх пуннарга уу ылар сирдэр санитарнай ирдэбилинэн күрүөлэниэх тустаахтар, бу сирдэргэ автотранспоры сууйуу, дьон сөтүөлүүрэ уонна да атын ууну киртитии таһаарыллыа суохтаах.

Аһылык туругун ылан көрөр боппуруоспут аһылык ирдэбилгэ эппиэттээбэт, мөлтөх хаачыстыбалаах астан сутуллуу буолуон сөп. Билигин араас коммерческай структуралар элбэхтилэр, бары атыылыы сатыыллар. Сорохтор көҥүл ылбаттар, медицинскэй көрүүнү ситэ барбаттар, араах ынай иһиккэ-хомуоска түргэнник буорту буолар астары көҥүлэ суох атыылыыллар. Сорох дьон бэйэлэрэ тууһабыт балыктарын, кэнсиэрбэлэммит тэллэйи атыылыахтарын сөп, маннык астары биирдиилээн дьон астаан атыылыыллара булгуччу көҥүллэммэт. Маннык астартан ботулизм дьаатынан сүһүрүөххэ сөп.

Сэллик ыарыыта аҕыйаабат, үөннээх сэллигинэн ыалдьыы 2 төгүл улаатта, бу ыарахан ыарыы, дьон олоҕодьаһаҕа мөлтөөн, хас да сыл устата көһө сылдьар флюорограф үлэлээбэтэҕэ, үпхарчы кырыымчыгынан ыалдьар дьон эмтэнэллэрэ ыарахаттардаах буолуута барыта биричиинэ буолар. Быйылгы сылга көһө сылдьар флюорограф үлэтин саҕалаата, онон нэһилиэнньэ 100% көрдөрөө эрэйиллэр.

Биир тарҕаммыт ыарыынан саһарар ыарыыта буолар. Бу ыарыы ахсаан өттүнэн аччаата эрээри, учуокка турар дьон ахсааннара 865-кэ тиийдэ, нэһилиэнньэ 4% учуокка турар, оҕолор 1,4%.

Саһарар ыарыы - гепатит В киһи хаанынан тарҕанар. Өссө вирус киһи көлөһүнүгэр, харах уутугар, силигэр, хойуутугар, убаҕаһыгар баар буолуон сөп. Онон тус бэйэ гигиенатын тутуһуллуохтаах, ыарыһах туттар мала-сала туспа буолуохтаах. Бу ыарыыны утары вакцина баар, сүрдээх сыаналаах. Вакцина 3 төгүл оҥоһуллуохтаах. Билиҥҥи туругунан 1 вакцина сыната 200-тэн тахса солк., ол эбэтэр толору вакцинация 600 солк. тахсар. Ол иһин ааспыт сылга 56 эрэ киһи прививка ылла.

Сифилис, гонорея о.д.а. венерическэй ыарыылары көрдөххө, гонорея 60% үрдээбит, сифилис аҕыйыа диэн эрэнэр кыахпыт суох. Урут 1-2 учаастакка баар эбит буоллаҕына, билигин 7 учаастакка баар. Ыалдьыбыт дьон саастарынан көрдөххө 30-гар диэри саастаах дьон ыалдьаллар. Оскуола оҕолоро да ыалдьыбыт түбэлтэлэрэ баара, оҕолоноору сылдьар дьахталлар кытта ыалдьаллар. Бу хайысхаҕа үлэ күүскэ барыахтаах, эмп үлэһиттэрэ медицинскэй көрүүнэн дьону 100% хабыахтаахтар, ыарыыны тарҕатааччы дьону түргэнник булан эмтиэхтээхтэр. Бу ыарыы аҕыйыыра хас биирдии киһиттэн тутулуктаах, киһи бэйэтэ половой боппуруоска хайдах сыһыаннаһарыттан, эдэр ыччат куһаҕан дьаллыкка ылларбакка бэйэтин харыстаныах тустаах.

Аны тирии ыарыыларын чесотканы, трихофитияны, микроспорияны ылан көрдөххө, чесотка бэрт кыратык аччаата - 25%, трихофития - 2,5%, ол гынан баран аҕыйаата диэн уоскуйар сатаммат. Бу ыарыылар нэһилиэнньэ төһө баанныыкка суунарыттан улахан тутулуктаахтар. Биһиги улууспутугар баанныык боппуруоһа улуус дьаһалтатыгар, коллегияҕа, СПЭК-кэ 2 төгүл отчуокка көрүлүннүлэр, хаһыакка сырдатылынна эрээри туһата кыра. 7 нэһилиэккэ баанныык үлэлээбэтэ. Билиҥҥи үйэҕэ баанныыга суох олорор табыллыбат. Онон кыаллыбат буоллаҕына дьоҕус да баанныык буоллун, уопсай сунуу баар буолуохтаах. Киһи этигэр баас тахсар түбэлтэтигэр суһаллык көрдөрөн сөптөөхтүк эмтэниэхтээх. Түс бэйэ гигиенатын тутуһуохтаах.

Лиистик ыарыыга сыл аайы улуус үрдүнэн элбэх киһи хабыллан көрүллэр: 1999 с. - 28404 анализ оҥоһулунна, 18408 киһи. Лиистигинэн сутуллуу 1,5-2 төгүл республика көрдөрүүтүттэн үрдүк. Биһиэхэ дифиллоботриоз - балык лиистигинэн уонна энтеробиоз (острица) оҕо лиистигэ кирдээх илиинэн тарҕанар. Лиистигинэн сутуллубут өрүспүт балыктарын - тугунуоҕу, сордоҥу уонна да атын балыктары ситэ туһаабакка, тоҥорбокко, буһарбакка сиэһинтэн сутуллабыт. Күөллэрбит, өрүспүт уутун киртитэбит, туалеппыт уу үрдүгэр турар, бөхпүтүн-сыыспытын кутабыт. Уу аттыттан туалеттары көһөрүөххэ, сыбаалкалары хомуйан күрүөлүөххэ, помуойаны, брикеттэри, бөҕү дэриэбинэ таһыгар, аара суолга тоҕору тохтотуохха, оччоҕуна эрэ лиистик ыарыыта аччыа. Билиҥҥи туругунан 10 сыбаалка күрүөтэ суох.

Ыкка ытыттарыы билигин да тахса турар, ол курдук, 1999 с. 64 киһи ыкка ытыттарда. Мантан бешенство (иириматийии) кутталлаах ыарыы тарҕаныан сөп. Эхинококкоз курдук ыарахан ыарыы сыллата бэлиэтэнэр. Бэйдиэ сылдьар ыт ахсаана элбэх, ыт иитиитэ хонтуруолламмат.

Билиҥҥи кэмҥэ эмтэнэр наһаа сыаналаах, онон ыалдьыахтааҕар ыарыыны эрдэттэн сэрэтэр үлэни күүһүрдүөхтээхпит. Доруобуйабытын тупсарар иннитгэн бары биир сыаллаах-соруктаах буолуохтаахпыт. Эт-хаан өттүнэн чэгиэн-чэбдик буоларга кыһаллыахтаахпыт, аһыыр аспыт сибиэһэй, иҥэмтиэлээх буолуохтаах, куһаҕан дьаллыктартан - арыгыттан, табахтан, наркоманияттан тэйэн чөл олоххо тардыһыахтаахпыт, бу манна төрдүттэн улахан иитии үлэтэ барыахтаах.

В.С. ХОХОЛОВА,
улуус санитарнай надзорун кылаабынай враһа

НАМСКОЕ УЧИЛИЩЕ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ОБЪЯВЛЯЕТ НАБОР НА 2000-2001 УЧЕБНЫЙ ГОД

ПРИЕМ НА БАЗЕ ОСНОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ (9 КЛ.)

ЛИЦЕЙСКИЕ ГРУППЫ

Сварочное производство
Экономика, бухгалтерский учет и контроль
Программное обеспечение вычислительной техники и автоматизированных систем

Срок обучения 3 г. 10 месяцев
Вступительные экзамены: математика (письменно); русский язык (тестирование)

ПРИЕМ НА БАЗЕ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (11 КЛАССОВ)

Сварщик (электросварочные и газовые работы)
*Электрогазосварщик
*Газосварщик
*Водитель автомобиля категории «С»

Срок обучения 1 год
Форма испытаний: собеседование тестирование

Повар, кондитер
*Повар
*Кондитер

Срок обучения 2 года
Форма испытаний: собеседование тестирование

Изготовитель художественных изделий из камня
*Резчик по камню

Срок обучения 1 год
Форма испытаний: собеседование тестирование

ПОСТУПАЮЩИЕ ПРЕДОСТАВЛЯЮТ :

1. Заявление на имя директора училища;
2. Аттестат или свидетельство об образовании (подлинник);
3. Медсправку формы 086У;
4. Поступающие на курсы водителей медсправку формы ГИБДД;
5. Фотографии (матовая) 3х4 см. 4 штуки;
6. Паспорт или свидетельство о рождении;
7. Характеристику с места работы или учебы;
8. Трудовую книжку или его копию;
9. Справку о семейном положении;
10. Справку ол доходах семьи;
11. Договор с организацией или предприятием на производственную практику и трудоустройство выпускника или направление от комитета занятости и трудоустройства;
12. Военный билет или приписное свидетельство;
13. Направление от управления социальной защиты.

Зачисление в училище осуществляется по итогам экзаменов или тестирования путем конкурсного отбора.
Лица, зачисленные в училище и не прибывшие по неуважительной причине в течение 10 дней, отчисляются.
ПРИЕМ документов с 1 июня 2000 г.
Бесплатные консультации с 21 по 25 августа.
Вступительные экзамены с 22 августа по 26 августа 2000 г. Зачисление с 28 августа, по итогам экзаменов и тестирования.
Во время экзаменов (с 21 по 27 августа) предоставляется платное проживание и питание.

Наш адрес: 678388 Республика Саха (Якутия), Намский улус, п. Графский Берег, ул. Советская, 1.
Тел. (262) 21581, 23104, 23333.

КЭРИЭСТЭБИЛ

Оҕобут Миша Олесов эдэр саһыгар хомолтолоохтук соһуччу күн сириттэн барбыта биир сыла буолла. Орто оскуоланы бүтэрэн, армияҕа сулууспалаан, идэ ылан дьэ үлэһит буолан төрөппүттэригэр, дьиэтигэр-уотугар күүс-көмө буолар оҕобут, эрэнэр киһибит, күөгэйэр күнүгэр сылдьан барбыта олус хомолтолоох, аһыылаах.

Миша 1972 с. от ыйын 23 күнүгэр Хатын Арыы нэһилиэгэр, Аппааны бөһүөлэгэр төрөөбүтэ. Оҕо сааһа, оскуолатааҕы сыллара бу төрөөбүт бөһүөлэгэр ааспыт. Оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан кылааһыгар спортсекторынан талыллыбыта. Спортка дьоҕурдааҕа, тустуунан дьарыктаммыта. Сайынын оҕо, үлэ уонна сынньалаҥ лаагыырыгар сылдьара. Онно Миша сайын лааҕыр командирынан үлэлээбитэ. Миша оскуолаҕа да, спортка да үөрэххэ да ылбыт элбэх махтал суруктара, дипломнара, наҕараадалара, грамоталара баарын барытын ууран көрө сылдьабыт. Оскуола кэнниттэн Сэбилэниилээх күүстэр чаастарыгар Хабаровскай куоракка, икки сыл ситиһиилээхтик сулууспалаан кэлбитэ. Армияҕа да сылдьан оҕобут үчүгэйдик, чиэһинэйдик сулууспалаан байыаннай чааһын командира В. Кобаль махтал сурук суруйбута. Миша Хабаровскай куоракка сулууспалыы тиийбитигэр мин баран саллааттар присяга ылалларын көрбүтүм. Онно генерал-майор эппитэ. Көрөҕүт бу оннооҕор тыйыс айылҕалаах Саха сирин курдук ыраах сиртэн ийэлэр оҕолор присяга ылалларыгар кэлбиттэр диэн. Онно военнай чааска бара сылдьан Миша бииргэ сулууспалыыр бары омук уолаттар Мишаны убаастыылларын, эйэлээхтэрин илэ харахпынан көрбүтүм. Ротнайа кэлэн илиибин тутан туран «Сахалар маладьыастар» - диэн эппитэ кулгаахпар бу баар. Армияттан кэлэн баран дьиэтигэр-уотугар саамай туллар тутаах үлэһиппит, отчуппут-масчыппыт бу оҕобут этэ. Олоххо актыыбынай позициялаах, итэҕэскэ-быһаҕаска эйэлэспэт, чиэһинэй, көнө майгылаах, дьоҥҥо-сэргэҕэ үтүө сыһыаннаах, оҥорбутатуппута хаачыстыбалаах куруук күлэн мичилийэ сылдьар , оҕобут билигин суох.

Оҕобут, бырааппыт, убайым Миша сырдык күлэн мичилийэ сылдьар мөссүөнэ биһиги өйбүтүгэр, санаабытыгар үтүө өйдөбүл буолан хаалыа.

Ийэтэ, аҕата, быраата, убайа, эдьиийэ, кэтүөтэ, сиэн быраатта, балта

В целях оперативного использования трудовых ресурсов и содействия занятости населения республики Министерством малого предпринимательства и развития занятости РС(Я) планируется организация краткосрочных курсов по обучению незанятого населения таким профессиям, как кузнец, парикмахер, фотограф, специалист по ремонту бытовой техники, телерадиоаппаратуры, изготовлению и ремонту мебели, а также основам предпринимательской деятельности.

Желающих просим подойти в Администрацию улуса, кабинет 215. Фонд поддержки предпринимательства.

На основании Постановления Правления Сбербанка России № 233 & 2 от 18.07.2000 г. начиная с 1 августа 2000 г. будут снижены процентные ставки по отдельным видам вкладов физических лиц.

К сведению вкладчиков, имеющих вклады «Пенсионный» и номерной (прием прекращен), с 1 августа 2000 г. будет установлена процентная ставка в размере 8 % годовых.

Эдэр ыал улуус киинигэр дьиэ (квартира) куортамнаһыан баҕарар.
Билсэр тел. 21-1-41 (үлэ кэмигэр)
23-2-13 (киэһэтин)

«Днепр» мотоциклы, ВАЗ-21063 1992 сыллааҕы «Жигулины» (иккиэн туруктара үчүгэй) атыылыыбын.
Билсэр тел.: 22-1-59

Хаҥас буутугар «УУ», кымньыылыыр өттүгэр «9» бэчээттээх, сэлэммит саха боруода кыһыл буулуур көлүүр аты көрбүттэр Хамаҕаттаҕа 26-2-96 тел. биллэрэргитигэр көрдөһөбүт.

Үчүгэй туруктаах, докумуона суох «Урал» мотоциклы атыылыыбын эбэтэр бэйэҕит вариантыгытын этиҥ.
Тел. 22-6-43

Таптыыр аҕабыт, эҥэбит, хос эҥэбит Хатырыктан төрүттээх Никольскай кырдьаҕаһа, улуус Ытык киһитэ, Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттыылааҕа, Албан аат III степенин, Аҕа дойду сэриитин орденнарын каваалердара

ПОПОВ
Николай Николаевич

б.дь. от ыйын 29 к. 94 сааһыгар күн сириттэн маппытын диринҥник курутуйан туран бары аймахтарбытыгар, билэр дьонугар иһитиннэрэбит.

Кыргыттара, күтүөтэ, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ

Улуус дьаһалтата, социальнай көмүскэл управлениета, ветераннар улуустааҕы сэбиэттэрэ Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Ленинградскай фронтҥа сэриилэспит улуус Ытык киһитэ

ПОПОВ
Николай Николаевич

94 сааһыгар өлбүтүгэр оҕолоругар, сиэннэригэр, аймахтарыгар диринҥ кутурбуннарын тиэрдэллэр.

РЕДАКТОР В.Г. КАСЬЯНОВ

ОТДЕЛЛАР: информация, сурук, төрүт культура — **21496**; иллюстрация уонна реклама (секретариат) — **21640**; бухгалтерия — **21332**; факс — **21332**; **"НАМ" ТРК** — **21632**; редакционнай издательскай система — **21141**

Тэрийэн таһаарааччылар: СР Правительствота, Нам улууһун дьаһалтата, редакция коллектива.
Маассабай информация средстволарын туһунан РФ Сокуоннарын тутуһуулуу хонтуруоллуур уонна регистрациялыыр РФ бэчэккэ Госкомитетын СР региональнай управлениетыгар регистрацияламмыт нүөмэрэ — **Я 0085.**

Сурукка аккыытын-суолгутун, үлэҕитин, дьиэҕит аадырыһын чопчу ыйыҥ.
Автор этэрэ хаһыат санаатыныын мэлдьи биир буолбат.

"ЭҢСИЭЛИ" - Нам улууһун хаһыата.
678380, Саха Республиката, Нам с., Октябрьскай уул. 1.
E-mail: editor62@sakha.ru

Талылынна уонна таҥылынна "Эҥсиэли" хаһыат редакционнай-издательскай систематыгар.
Хаһыат Дьокуускайга "Сахаполиграфиздат" НИПК бэчээттэннэ, Орджоникидзе уул. 38.
Формата А3. Кээмэйэ 1,0 бэчээт. лиис.
Индекса — 54889. Тираһа — 2290
Бэчээккэ илии баттанна — 12:00 ч, 31.07.2000
Сакаабын №-рэ — 86